

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

© Козяк В.Д., 2011

Проаналізовано причини невдач економічних реформ в Україні. Обґрунтована необхідність докорінної зміни структури національного виробництва. Досліджено характерні риси менталітету українців та його роль у формуванні нової моделі економічної системи в Україні.

Ключові слова: приватизація, структура національного виробництва, конкурентоспроможність, людський потенціал, менталітет, модель економічної системи.

PROBLEMS OF FORMULATION OF THE EFFECTIVE ECONOMICAL MODEL

The reasons of the failure of the economic reforms in Ukraine have been analyzed. The necessity of the fundamental change of the national production structure has been proved. The characteristics of the Ukrainian mentality and its role in the formation of a new model of economic system in Ukraine is being investigated.

Key words: privatization, the structure of national production, competitiveness, human potential, mentality, the economic system model.

Постановка проблеми. Здійснювані в Україні реформи не спричинились до вагомих змін у сфері національного виробництва – його структури, технічного і технологічного рівня, підвищення конкурентоспроможності вироблюваної продукції. Низька його ефективність – першопричина відставання України від інших, зокрема постсоціалістичних країн, що відображається більшістю загальноприйнятих показників, зокрема – рівнем людського розвитку. Навіть за умови реалізації напрацьовуваних урядових програм життєвий рівень громадян країни й надалі залишатиметься одним із найнижчих в Європі. Тому важливим є формування нової, ефективнішої моделі економічної системи, яка, враховуючи особливості ресурсного потенціалу України, забезпечила б її вихід на європейський рівень розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми трансформації національної економіки, формування нової економічної системи досліджувались відомими економістами-управлінцями та вченими – як зарубіжними, так і українськими. В їх числі: В.М. Геєць, І.І. Лукінов, А.К. Кінах, В.В. Оскольський, М.А. Павловський, А.С. Філіпенко, М.Г. Чумаченко, В.К. Черняк. Актуальні питання реформування економіки України розглядались на російсько-українському Круглому столі: “Структурна перебудова і модернізація економік Росії і України: напрями взаємного впливу”, проведеному у жовтні 2008 р., в якому взяли участь провідні українські учені. Моделі економічних систем досліджували зарубіжні і українські учені-економісти та політологи: Збігнев Бжезінський, Рендал Коллінз, Богдан Гаврилишин, Ігор Грабинський та інші.

Постановка цілей. Метою дослідження є:

- виявлення причин, що призвели до занепаду національного виробництва;
- аналіз наслідків проведеної в країні приватизації і причин, що зумовили “консервацію” недосконалої структури виробництва;

- на основі недоліків існуючої в країні моделі економічної системи виявити напрями і механізми формування нової моделі;
- обґрунтування ролі людського потенціалу у формуванні і ефективному функціонуванні нової моделі економічної системи країни;
- вивчення особливостей менталітету населення країни та його невідповідності європейським цінностям.

Виклад основного матеріалу. Двадцятий рік незалежності Україна зустрічає із невтішними результатами економічної діяльності. За важливішими макроекономічними показниками (рівень людського розвитку, якість життя, рівень економічної свободи, конкурентоспроможність тощо) вона посідає останні місця в Європі, а за окремими показниками перебуває серед слаборозвинених країн світу. Прогнози світових експертів щодо шансів України з її ресурсним потенціалом досягнути рівня розвинених країн не виправдались. Забезпечуючи протягом найближчих десяти років 7–8 % щорічного зростання ВВП в розрахунку на жителя країни, вона й надалі відставатиме по цьому показнику від розвинених країн не менше ніж на \$ 20 тис. Однією із основних причин такого стану є відсутність напрацьованої моделі економічної системи країни, а відтак безсистемність впроваджуваних тут реформ. Здійснювались вони переважно відповідно до рекомендацій Міжнародного валютного фонду, Світового банку, “Вашингтонського конгресу”. Реформами передбачалися: досягнення макроекономічної стабілізації, лібералізація, приватизація та розвиток приватного сектору, обмежене втручання держави в економічні процеси. Більшість із рекомендованих програм критично оцінювалась українськими економістами. Зокрема, ще у 1999 р. М. Павловський стверджував, що “...реформи в Україні ... починались без чітко сформульованої мети, без стратегії, яка була б вироблена в Україні і для України” [4, с. 37]. Проте аргументована критика М. Павловським впроваджуваних в Україні реформ та розроблена ним програма антикризових дій були проігноровані владними структурами. Недостатня обґрунтованість і непослідовність здійснюваних реформ, неврахування особливостей наявного ресурсного потенціалу та соціальних проблем зумовили низькі темпи економічного зростання, а в окремих випадках призвели до руйнації та припинення діяльності достатньо ефективних підприємств.

Спроба сформувати в Україні ринкову економіку протягом короткого періоду без урахування особливостей структури її національного виробництва, менталітету населення, наявності відповідно підготовлених управлінських кадрів потерпіли невдачу. Не було враховано, що формування сучасних ринкових економік у розвинених країнах здійснювались протягом багатьох десятиліть. Тут в процесі гострої конкурентної боротьби формувалась раціональна структура національного виробництва, зростала його ефективність. Під тиском працівників здійснювалась “соціалізація” економіки, узгоджувались складні для вирішення проблеми розподілу створюваного доходу між бізнесом і громадянами країни. Верховенство права, справедливе покарання порушників закону – бізнесменів, чиновників, простих громадян спричинились до їх законопослушності. Розвиток демократії, формування громадянського суспільства, його контроль за діями владних структур привели до взаєморозуміння (і часто, до взаємоузгоджених дій) влади, бізнесу та працівників. Як результат – висока ефективність виробництва і відповідні стандарти життя у розвинених країнах з ринковою економікою. Проте, як відмічає В. Геєць, “...внаслідок реформ, які називались політикою лібералізації, в Україні спостерігалось не процвітання, а масове зубожіння населення, що спричинило масове безробіття у країні та змусило значну частину громадян залишати її в пошуках кращого життя” [2, с. 6].

Більшість проблем, пов’язаних із проведеними в Україні реформами, зумовлена необґрунтованим роздержавленням та приватизацією. На початку здійснюваних в країні реформ за відсутності моделі майбутньої економічної системи і провідної ролі держави у забезпеченні її ефективності не було визначено переліку стратегічно важливих виробництв, які повинні залишатись у державній власності. Тоді панувало переконання, що приватна власність ефективніша, ніж державна, оскільки забезпечує раціональне використання досягнень науки, виробничих ресурсів, краще пристосовується до ринкових змін, забезпечує вищу якість і

конкурентоспроможність вироблюваної продукції. Приватизація в Україні здійснювалася безсистемно, хаотично, здебільшого з порушенням законодавства, в інтересах владних структур або наближених до них осіб, керівників державних підприємств, що приватизувалися. Це призвело до розриву економічних зв'язків між підприємствами, падіння обсягів виробництва, а також до припинення діяльності багатьох підприємств. У результаті порушувалися макроекономічні пропорції, зростало безробіття, падали доходи населення. Особливо негативні наслідки мала приватизація стратегічно важливих, ціноутворювальних підприємств – добувної, металургійної та нафтопереробної промисловості. Це призвело до монополізації приватними структурами відповідних ринків та встановлення на них монополю високих цін, а експортноорієнтованими – до встановлення світових цін на національних ринках. При цьому держава втратила важливі інструменти стримування росту цін на більшість вироблюваної в країні продукції.

Невиправданою була приватизація високорентабельних, особливо експортноорієнтованих підприємств, які залишають одержані прибутки в офшорних зонах. У результаті скоротилися надходження у Державний бюджет і відповідно інвестиційні видатки на розвиток пріоритетних сфер національного виробництва. Внаслідок недосконалої приватизації Україна, маючи статус морської держави, втратила сотні суден Чорноморського та інших пароплавств, а також машинобудівні підприємства, хімічні заводи, сотні об'єктів соціальної інфраструктури.

Сумнівними є успіхи багатьох приватизованих або заново створених приватних підприємств. Їхня прибутковість досягається завдяки тінізації (рівень якої сягає в Україні 40–50 %), несплати податків, мінімізації видатків на збереження довкілля, випуску неякісної продукції, встановлення спекулятивних цін. Саме приватний бізнес спричинився до виникнення диспропорцій на фактично монополізованих ринках олії, цукру, м'яса, молочних виробів, гречки, які супроводжуються необґрунтованим підвищенням цін. Програють від такого “підприємництва” і споживачі, і держава. Тому процесу приватизації у кожній сфері господарської діяльності повинно передувати створення конкурентного середовища. Тільки частина приватних підприємств, які працюють у правовому полі, завдяки хорошему менеджменту, використанню новітніх технологій, випускають конкурентоспроможну продукцію і досягають хороших фінансових показників.

Процес приватизації не призвів до вирішення однієї із найскладніших економічних проблем – вдосконалення нераціональної структури національного виробництва, а спричинився до її консервації. Одержана у спадок після розпаду СРСР як частка “єдиного народногосподарського комплексу”, вона характеризувалась домінуванням виробництва проміжних, а не кінцевих продуктів та випуску засобів виробництва, значним розвитком ВПК. На багатьох підприємствах фізичний знос перевищував 50–60 і більше відсотків, вироблювана продукція характеризувалася високою матеріало- і енергомісткістю. Така структура виробництва у межах новоутвореної держави не могла сприяти повному завантаженню існуючих підприємств, раціональному використанню наявних ресурсів, вона не відповідала потребам національного ринку. Підприємства, які виробляли проміжні продукти, не одержали замовлень від новоутворених держав. Скоротився попит на продукцію ВПК. Значна частина підприємств із відсталою технологією, не одержавши державної підтримки, припинила діяльність. Проте владні структури не зуміли налагодити співпрацю високотехнологічних підприємств, особливо ВПК, для випуску нової продукції, відповідно до потреб ринку.

Істотний недолік структури виробництва – надмірна частка експортноорієнтованих підприємств (частка експорту у ВВП – близько його половини), орієнтованих на випуск неблагородних металів, продукції хімічної промисловості та мінеральних продуктів. Це відображає місце України у міжнародному поділі праці – як постачальника сировини для розвинених країн. Тому обсяги національного виробництва та його динаміка залежать від кон'юнктури на світових ринках, що підтвердилось у 2009 р. падінням ВВП в Україні на 15 %. Водночас на економіці Польщі, зорієнтованій на потреби національного ринку, криза не відобразилась – обсяг ВВП у 2009 р. тут не скоротився.

Лише часткові зміни у структурі виробництва відбулись під дією ринкових механізмів, зокрема під час останньої кризи. Скоротився попит, а відтак – і обсяг виробництва металургійної

продукції, особливо, нижчої якості, яка випускається не модернізованими національними підприємствами. Витісняється вона із ринків, зокрема внутрішнього, якіснішою імпортною. Основним постачальником якісної металопродукції на український ринок стало модернізоване виробництво, яке належить компанії “Міттал Стіл Кривий Ріг”. Найбільше скорочення обсягів виробництва відбулось в автомобілебудуванні, яке у 2009 р. становило тільки 19,2 % від обсягу виробництва у 2008 р. [8, с. 109]. Зростання попиту на світовому ринку спричинилося до зростання обсягів та підвищення рівня рентабельності харчової промисловості, що створює передумови для розвитку АПК і збільшення його частки у структурі ВВП.

Недосконала структура виробництва зумовлює незадовільний рівень забезпечення потреб внутрішнього ринку продукцією національних виробників, який становив у 2009 р. тільки 67,4 %, зокрема недовольчими товарами – 54,7 % [8, с. 289].

Важливою проблемою національного виробництва є його низький технічний і технологічний рівень, що зумовлено недостатнім рівнем асигнувань на інноваційний розвиток національного виробництва. Скорочення асигнувань на освіту і науку призвело до вивільнення працівників наукових організацій, кількість яких з 1990–2009 рр. скоротилась у три рази [8, с. 322]. Частка інноваційних підприємств в країні становить лише 12,8 % від загальної їх кількості, частка реалізованої інноваційної продукції – менше 4 % від загального обсягу, а принципово нової – менше 1 % [8, с. 325–327].

Така недосконала, а відтак неефективна структура національного виробництва зумовлює низьку продуктивність суспільної праці, що знаходить відображення в показнику обсягу виробництва ВВП на жителя країни, одному із найнижчих в Європі. Цим пояснюється низький рівень оплати праці і відповідно низькі стандарти життя основних соціальних груп – працівників, пенсіонерів, студентів. Така структура спричинилась до скорочення попиту на кваліфіковану робочу силу та виїзду за кордон мільйонів працівників. Вона також, поряд із монополізацією окремих сфер економічної діяльності приватними власниками, призводить до необґрунтованого зростання цін на внутрішньому ринку.

Здійснювані в країні реформи не могли принести позитивних результатів, оскільки лібералізація економіки, всеохопна приватизація звузили сферу діяльності держави і обмежили її можливості регулювати економічні процеси. Великий бізнес спрямовує свою діяльність на максимізацію прибутку, який не спрямовується ні на модернізацію виробництв, ні на розвиток інших, суспільно необхідних, але низькорентабельних. В результаті, як стверджує Президент Спілки економістів України проф. В. Оскольський, “... в країні створена своєрідна пародія ринкової економіки” (3, с. 10). Україна отримала статус країни з ринковою економікою, хоча тут відсутній ринок землі, фондовий ринок – на стадії формування; високий рівень монополізації, відсутність реальної конкуренції в більшості сфер економічної діяльності, надмірна тінізація і масштабна корупція роблять неможливим спрацювання в країні ринкових механізмів саморегулювання. Тому неодолаваною є позиція д.е.н. Л. Шинкарук, яка вважає, що немає потреби робити спроби, щоб зламати складену сьогодні систему, і рекомендує її вдосконалити через підтримку позитивних трендів, які існують в економіці [7, с. 110–111].

У проведенні кардинальних змін структури національного виробництва не зацікавлені як власники великих, особливо експортоорієнтованих виробництв, так і та частина високопоставлених урядовців, які є їх співвласниками. Адже вдосконалення структури виробництва, впровадження інноваційної моделі його розвитку приведе до створення реальної конкуренції у сфері виробництва, на ринку праці і відповідно до підвищення заробітної плати, в чому не зацікавлені власники підприємств. Вирішальну роль модернізації виробництва, визначення її оптимальної структури повинна відігравати держава, як це здійснювалось у розвинених країнах Європи і Східної Азії. В умовах обмеженості фінансових та матеріальних ресурсів необхідним є визначення пріоритетних сфер національного виробництва, які під час використання наявного ресурсного потенціалу зможуть забезпечити випуск конкурентоспроможної продукції з великою часткою доданої вартості. Важливим при цьому є широке впровадження у виробництво інновацій, використання новітніх ресурсоощадних технологій, що дасть можливість зайняти в країні належне місце у міжнародному

поділі праці. До пріоритетних доцільно зарахувати ті сфери, де зберігся виробничий, трудовий та інтелектуальний потенціал: ракетно-космічну галузь, виробництво ВПК, а також літакобудування. Саме ці сфери можуть бути рушійним двигуном розвитку промислового виробництва. До перспективних також можна зачислити суднобудування, ядерну енергетику, інформаційно-комунікаційні технології. Особливу перспективу має розвиток АПК, враховуючи зростаючий попит на продовольство на світових ринках.

Неминуче вдосконалення структури виробництва вимагатиме завчасної підготовки відповідних кадрів – інженерно-технічних працівників та висококваліфікованих робітників.

Ефективна, соціальноорієнтована модель економічної системи може бути сформована за умови кардинальної зміни структури національного виробництва, досягнення раціональної частки державної власності, зокрема у сфері стратегічних, ціноутворювальних виробництв. Досягнення високої ефективності нової системи можливе за умови відповідності її людському потенціалу країни та можливостям його вдосконалення.

Невідповідність єдиної економічної системи СРСР, менталітету (світогляду, пріоритетних цінностей) різних народів спричинилась до низької економічної ефективності цієї системи, і в кінцевому рахунку – до розпаду цієї країни. У новоутворених державах сформовані відмінні економічні системи, що також зумовлено особливостями менталітету їх жителів. Тому важливим є вивчення особливостей менталітету населення України – підприємців, найманих працівників, чиновників, управлінців, їх економічної і політичної культури.

Аналізуючи менталітет населення України необхідно врахувати, що тут, крім українців, проживають громадяни інших національностей, більшість із яких – росіяни. Значна їх частина зосереджена у південно-східних областях України, що межують із Російською Федерацією. Специфічною особливістю менталітету росіян є їх колективізм, на формування якого вплинуло ведення общинного господарства, праця у колгоспах та на державних підприємствах і відповідно обмежена індивідуальна трудова діяльність. Це спричинилось до певного несприйняття ними моделей розвитку європейських країн із ринковою економікою, а відтак і до наближення України до ЄС. Вони віддають перевагу керованій демократії, властивій Російській Федерації, над загальноєвропейськими цінностями – свободі економічного вибору, добробуту, справедливості, контролю громадянського суспільства за діяльністю влади тощо. При цьому не враховується, що в багатій на природні ресурси Російській Федерації 42 % її громадян вважають себе бідними, що продуктивність праці тут в 5–6 разів нижча, ніж в США, а заробітна плата – відповідно у 15–20 разів [5, с. 122], проте більшість населення східних областей України орієнтується на проросійський шлях розвитку. Без сумніву, це результат недостатньої економічної і політичної освіченості частини населення країни, а також проросійської пропаганди, яка цілеспрямовано здійснюється на території України.

На відмінну від росіян, українцям властивий індивідуалізм, розрахунок більшою мірою на власні сили. Це підтверджується широким використанням на території України особистих підсобних господарств, що формує у людей підприємницькі здібності, розвиває приватну ініціативу. Українці – ощадлива нація. Прикладом цього є обсяг заощаджень жителів УРСР в ощадбанку СРСР, які перевищували сумарні заощадження громадян усіх інших республік, разом узятих (за винятком Російської Федерації). Приватновласницька психологія (з усіма її перевагами та вадами) населення західних областей – як наслідок тривалого перебування їх у складі сусідніх капіталістичних держав.

Негативний вплив на менталітет українців (а відтак і на розвиток та формування української нації) відіграло перебування України в складі Росії, пізніше – в СРСР. Діяльність владних структур спрямовувалась на ліквідацію української еліти, винищення історичної пам'яті українського народу. Особливо це проявилось на території західних областей України після їх приєднання до СРСР. Арешти та депортація їх жителів – найосвіченіших представників української інтелігенції, членів кооперативних спілок, працюючих, а тому й успішних селян (“куркулів”), завдали неправних втрат українській нації, віддалили її на тривалий період від європейської цивілізації.

На формування менталітету населення України, особливо старшого покоління, вплинула економічна політика СРСР. Обмеження приватної власності (крім особистого підсобного господарства) гальмувало формування підприємницьких здібностей, а низька винагорода за кращі результати (винахідництво, раціоналізація) породжувала безініціативність працівників. Низький рівень їхньої оплати праці у більшості сфер суспільного виробництва призвів до її низької якості та продуктивності: тут панував принцип: "...як ви нам платите, так ми вам працюємо". Фактичне відсторонення працівників від "загальнонародної" власності, низька заробітна плата породили поширення крадіяства, особливо на виробництві. Наявність дешевих енергоносіїв, їх низька частка як у витратах виробництва, так і домогосподарств, зумовили стійке марнотратство під час використання природних ресурсів: газу, вугілля, деревини, нафтопродуктів тощо.

Низький рівень оплати праці в СРСР пояснювався значними видатками на формування соціальної інфраструктури (розвиток освітньої мережі, охорони здоров'я, будівництво житла), а також спорудження великих виробничих комплексів, освоєння нових земель тощо, що мало б забезпечити вищий рівень життя у майбутньому, зокрема високого рівня пенсійного забезпечення. На формування цієї матеріально-технічної бази "світлого майбутнього" щорічно виділялось близько чверті національного доходу країни. Така політика спричинилась до формування ще однієї риси громадян – патерналізму, розрахунку на підтримку їх державою у майбутньому.

Такі риси менталітету пересічних громадян, сформовані під час соціалістичної форми господарювання, спричинились до низької економічної культури суспільства (на виробництві, в побуті, споживанні, у ставленні до природних ресурсів) і в кінцевому рахунку до її невідповідності європейським цінностям.

Вдосконалення менталітету – складний і тривалий процес, протягом якого необхідно підняти рівень економічної і політичної культури населення, досягнути розуміння активною його частиною сутності ринкової економіки та особливостей її функціонування у різних умовах, взаємозв'язку дії ринкових механізмів саморегулювання і державного управління економічними процесами. Тому економічною освітою повинно охоплюватися усе населення країни. На формування нового світогляду особливий вплив має економічна політика уряду, її сприйняття переважаючою більшістю населення країни. Допущені помилки і зловживання владних структур у процесі здійснюваних реформ призвели до виникнення соціальної напруги у суспільстві. Зняття її можливе за умови подолання соціальної поляризації, бідності населення. Особливо це стосується пенсіонерів, чисельність яких наближається до 14-ти мільйонів осіб. Для них важливим є повернення втрачених заощаджень, підняття мінімального розміру пенсії до рівня прожиткового мінімуму. Дегінізація економіки, впровадження податку на багатство і прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб відповідно до західних нормативів сприятимуть підвищенню ефективності національного виробництва, росту доходів громадян, а відтак їх довірі до влади та бізнесу.

Важливим є розвиток в країні демократизації, формування громадянського суспільства, створення недержавних організацій. Залучення населення до обговорення проектів урядових рішень, контролю за діяльністю владних структур на усіх рівнях сприятиме схваленню прийняття навіть непопулярних рішень.

Висновки:

1. Структура національного виробництва, його низький технічний і технологічний рівень зумовлюють його низьку ефективність, неповну зайнятість працездатних працівників (особливо висококваліфікованих), низький рівень оплати праці і відповідно життєвий рівень населення. Необґрунтованість і безсистемність здійснюваних реформ не призвели до формування такої структури виробництва, яка, ґрунтуючись на ресурсному потенціалі країни, відповідала б передусім потребам національного ринку. Високий рівень монополізації більшості секторів економіки, відсутність реальної конкуренції, недосконалість ринкової інфраструктури, спрямованість бізнесу на максимізацію прибутку нецивілізованими методами призвели до формування в країні пародії на сучасну ринкову економіку.

2. Допущені помилки та зловживання під час здійснення приватизації, особливо найприбутковіших виробництв, спричинились до відторгнення громадян від створених ними і їх батьками матеріальних цінностей, підірвали довіру до здійснюваних реформ. Держава втратила стабільні джерела доходів, можливість ефективно впливати на економічні процеси, зокрема, ціноутворення у країні.

3. Наближення рівня економічного розвитку України до рівня розвинених країн світу можливе за умови формування тут нової моделі економічної системи. Ця модель повинна ґрунтуватися на соціалізації економіки, розвитку пріоритетних високотехнологічних сфер виробництва, зростанні частки державної власності, зокрема на стратегічні ціноутворювальні підприємства, підвищенні її ролі в управлінні економічними процесами. Формування нової економічної моделі, а відтак нової структури національного виробництва, може здійснитись за умови відсторонення бізнесу від влади, детінізації економіки, подолання хабарництва та корупції.

Модель економічної системи повинна бути основою для довгострокової програми соціально-економічного розвитку країни на 15–20 років і відповідно цільових програм розвитку галузей і регіонів.

4. Для входження України в Європейське співтовариство необхідні як вагомі економічні зрушення, так і істотні зміни менталітету українського населення, наближення його до рівня європейської цивілізації, зокрема, шляхом підвищення економічної і політичної культури, залучення громадян до контролю за діяльністю владних структур як на державному, так і на місцевому рівнях. Саме населенню повинна відводитись головна роль у виборі політичної і відповідної їй економічної системи. Розвиток демократизації, формування громадянського суспільства і активна його участь в економічних і політичних процесах дасть змогу об'єднати зусилля жителів усіх регіонів в боротьбі за справедливий розподіл створюваного у країні доходу, подолання глибокої соціальної поляризації та бідності населення країни.

1. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє. До ефективніших суспільств. – К.: Вид-во “Основи”, 1993. – 238 с. 2. Гесць В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України // Економіка України. – 2010. – №3. 3. Оскольський В.В. Спілка економістів України і політика економічних реформ – будемо нову країну. – К.: Спілка економістів України, 2010. – 320 с. 4. Павловський М. Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст. – К.: Техніка, 1999. – 336 с. 5. Соколова Т.В. Соціальна модернізація російського і українського общества как необходимый фактор повышения конкурентоспособности национальных экономик // Економіка і прогнозування. – 2009. – № 1. 6. Стратегія економічної політики в Україні по виходу з кризи та переходу країни на шлях сталого розвитку // Проект СЕ України. – К., 2010. – 80 с. 7. Шинкарук Л.В. Макроекономические индикаторы и структурирование экономики Украины // Економіка і прогнозування. – 2009. – № 1. 8. Статистичний щорічник України за 2009 р. – К.: ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010.